

PRAYAAS TIMES

**CA CAPSULE
JUNE FIRST WEEK
UPSC/MPSC 2025-26
(मराठी माध्यम)**

अनुक्रमणिका

मुख्य परीक्षा	3
GS 1:	3
शहरी पूर	3
शहरी जलनिस्सारणाच्या अपयशाची कारणे:-	3
सांडपाण्याच्या संकटाचा सामना करण्यासाठी शासकीय उपक्रम:-	4
पुढील मार्ग:-	4
निष्कर्ष:	5
GS2	6
संरक्षण दलातील महिला	6
सध्याची स्थिती:	7
सशस्त्र दलांमध्ये महिलांचे महत्त्व:-	7
सशस्त्र दलांमध्ये महिलांना भेडसावणारी आव्हाने:	7
संरक्षण क्षेत्रातील महिला: इतर देशांमधील परिस्थिती.	7
निष्कर्ष:	8
GS2	9
चीनची ब्रह्मपुत्रावरील धरणे-	9
चीनच्या वरच्या भागातील हस्तक्षेपाचा भारतावर परिणाम:-	9
भारताने उचललेली पावले:	10
पुढील मार्ग:-	10
निष्कर्ष:	11
GS3	12
भारत-जगातील चौथ्या क्रमांकाची सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था	12
भारताच्या आर्थिक वाढीचे प्रमुख चालक:-	12
भारताच्या आर्थिक विकासातील प्रमुख आव्हाने:-	13
भारताच्या आर्थिक वाढीसाठी पुढील मार्ग:-	13
निष्कर्ष:-	14
सरावासाठी प्रश्न:	15
प्रीलिम्स -UPSC आणि MPSC लक्षवेध	16
NAKSHA कार्यक्रम	16
अंमलबजावणी संचालनालय (इंडी).	16
भारत जेन	17

Prabhav Current Affairs Capsule

ऑपरेशन स्पायडर्स वेब-	17
चागोस बेटे:.....	17
कुमारम भीम राखीव संवर्धन क्षेत्र:.....	18
नोमॅडिक एलिफंट:.....	18
IATA ची वार्षिक सर्वसाधारण सभा:	18
लडाख संदर्भासाठी नवीन नियम:	19
झांगेझूर कॉरिडोर:.....	19
माउंट इटना	20
जनगणना 2027-.....	20
CAPF कडील एकीकृत दृष्टीकोन-.....	21
राजस्थानमधील नवीन रामसर स्थळे:	21
ग्रेटर फ्लेमिंगो अभयारण्य:.....	21
अरावली हरित भिंत प्रकल्प:	21
MPSC- प्रीलिम्स लक्षवेध.....	23
चिनाब रेल्वे पूल-.....	23
एक पेड मां के नाम 2.0.....	23
जगातील सर्वोच्च कर्जदार:	23
एनालेना बेरबॉक-.....	25
निकाराग्वा:	25
भारताने IIAS चे अध्यक्षपद मिळवले:	25
संयुक्त राष्ट्र पाच अस्थायी सदस्यांची निवड करते:	25
एस. महेंद्र देव :	26
EAC-PM:	26
आयपीएल 2025 चा अंतिम सामना:	26
नॉर्वे बुद्धिबळ स्पर्धा 2025:	26
मिस वर्ल्ड 2025:	27
55 व्या चलनविषयक धोरण समितीची बैठक:.....	27
सरावासाठी प्रश्न:	28

मुख्य परीक्षा**GS1:****शहरी पूर****बातमीचा संदर्भ:-**

- भारतीय शहरांमध्ये सांडपाण्याची समस्या आहे. अनियोजित शहरीकरणामुळे भारतीय शहरांमध्ये वारंवार पूर येत आहेत.

मुख्य अभ्यासक्रम-जी. एस.-1-भौगोलिक वैशिष्ट्ये आणि त्यांचे स्थान, महत्त्वपूर्ण भौगोलिक वैशिष्ट्यांमधील बदल (जलस्रोते आणि ध्रुवीय बर्फाच्या आच्छादनांसह) आणि वनस्पती आणि प्राण्यांमधील बदल आणि अशा बदलांचे परिणाम.

डेटा/सांख्यिकी:

- शहरी जलनिस्सारणप्रणाली म्हणजे नैसर्गिक आणि मानवनिर्मित पायाभूत सुविधांची प्रणाली-जसे की मुसळधार पावसाचे पाणी वाहून नेणारे नाले, कालवे आणि धारण प्रणाली-ज्याचा वापर अतिरिक्त पावसाचे पाणी गोळा करण्यासाठी, वाहून नेण्यासाठी आणि विल्हेवाट लावण्यासाठी केला जातो.
- 70 टक्क्यांहून अधिक शहरी भागांमध्ये वैज्ञानिकदृष्ट्या नियोजित पावसाच्या पाणी वाहून नेणाऱ्या नाल्यांचा अभाव आहे.
- मुंबईत 1860 च्या दशकातील मुसळधार पावसाचे पाणी वाहून नेणारे नाले आहेत, जे ताशी 25 मि. मी. पावसासाठी तयार केले गेले आहेत, तर शहरात वारंवार ताशी 100 मि. मी. पेक्षा जास्त पाऊस पडतो. गेल्या 40 वर्षांत तेथील 80 टक्के नैसर्गिक जलसाठे नाहीसे झाले आहेत.
- दिल्लीच्या जलनिस्सारण प्रणाली 1976 च्या मानकांचे पालन करतात, ज्या 50 मि. मी./दिवसाच्या पावसासाठी तयार केल्या आहेत. मे 2025 मध्ये, शहराला एका दिवसात 185.9 मिमी पाऊस प्राप्त झाला, जे सर्वसामान्य प्रमाणापेक्षा 9 पट जास्त होते.
- बंगळुरूमध्ये नैसर्गिक नदी व्यवस्थेचा अभाव आहे आणि कालबाह्य झालेले, अरुंद नाले आहेत. एकमेकांशी जोडलेल्या 65 टक्क्यांहून अधिक तलावांवर (उदा. बेलंदूर) आता अतिक्रमण करण्यात आले आहे आणि त्यांचे काँक्रीटीकरण करण्यात आले आहे, ज्यामुळे पाण्याची साठवण मोठ्या प्रमाणात मर्यादित झाली आहे.

शहरी जलनिस्सारणाच्या अपयशाची कारणे:-**नैसर्गिक कारणे:-**

- मुसळधार पाऊस: हवामान बदलामुळे अल्पकालीन, उच्च तीव्रतेच्या पावसामध्ये तीव्र वाढ होत आहे. उदा. 2023 मध्ये, दिल्लीत एका तासापेक्षा कमी कालावधीत 100 मि. मी. पेक्षा जास्त पाऊस झाला, ज्यामुळे शहरातील निचरा मोठ्या प्रमाणात झाला.
- सखल भूभाग: मुंबई आणि बेंगळुरूसारख्या शहरांमध्ये त्यांच्या भौगोलिक रचनेमुळे नैसर्गिकरित्या जलभराव होण्याची शक्यता असते.
- भरतीचे परिणाम आणि समुद्राच्या पातळीतील वाढ: चेन्नई आणि मुंबईसारख्या किनारपट्टीवरील शहरांना उंच लाटांदरम्यान नाल्यांमध्ये बॅकफ्लोचा सामना करावा लागतो, ज्यामुळे पावसाचे पाणी सोडण्यात अडथळा येतो.

- **नैसर्गिक जलवाहिन्यांमध्ये गाळ साचणे:** नैसर्गिक नद्या, तलाव आणि नाले गाळ आणि कचऱ्याने तुंबतात, ज्यामुळे मुसळदारपावसाचे पाणी वाहून नेण्याची त्यांची क्षमता कमी होते.
- **नैसर्गिक शोषक क्षेत्रांचे नुकसान:** पाणथळ जागा, जंगले आणि मोकळी क्षेत्रे संकुचित झाल्यामुळे भूजल पुनर्भरण कमी होते आणि पृष्ठभागावरील पाणीसाठा वाढतो.

मानवनिर्मित समस्या:

- **अनियोजित शहरीकरण:** जलद वाढीमुळे पूरक्षेत्रांचे अतिक्रमण, काँक्रीटायझेशन आणि मातीची पारगम्यता कमी झाली आहे-ज्यामुळे पृष्ठभागाचा प्रवाह वाढला आहे.
- **कालबाह्य रचना मानके:** बहुतेक शहरी निचरा प्रणाली 2 वर्षांतील 1 पूर घटनेसाठी बांधल्या जातात, जी आजच्या पावसाच्या नमुन्यासाठी अत्यंत अपुरी आहे.
- **बेकायदेशीर बांधकामे:** नाल्यांवरील अनधिकृत बांधकामे प्रवेश रोखतात आणि देखभाल आणि गाळ काढण्यास अडथळा आणतात.
- **सांडपाण्याची घुसखोरी:** पटणा आणि भोपाळसारख्या अनेक शहरांमध्ये, सांडपाण्याच्या खराब किंवा अस्तित्वात नसलेल्या वेगळ्या मार्गांमुळे पावसाच्या पाण्याचे नाले सांडपाण्याने दूषित झाले आहेत.

सांडपाण्याच्या संकटाचा सामना करण्यासाठी शासकीय उपक्रम:-

- **अमृत 2 योजना:** एकात्मिक पावसाच्या पाण्याचे जाळे, जलाशयांचे संरक्षण आणि त्यांच्या सभोवतालच्या पावसाच्या पाण्याच्या साठवणुकीवर भर देण्याचे समर्थन करते.
- **जलशक्ती अभियान आणि अटल भूजल योजना:** चेक धरणे आणि शहरी पुनर्भरण खड्डे वापरून भूजल पुनर्भरणाला प्रोत्साहन देणे, पृष्ठभागावरील पाणी कमी करणे आणि वादळीपावसाच्या पाण्याच्या शोषण पद्धती सुधारणे.
- **मॉडेल बिल्डिंग बाय लॉज (MBBL), 2016:** 100 चौरस मीटरपेक्षा जास्त भूखंडांसाठी पावसाचे पाणी साठवणे अनिवार्य आहे. जलभृत पुनर्भरण सुधारण्याचे उद्दिष्ट.
- **अमृत सरोवर अभियान:** शहरी जलाशयांचे पुनरुज्जीवन करणे, वादळी पावसाचे पाणी टिकवून ठेवण्याची त्यांची क्षमता सुधारणे आणि मुसळधार पावसात नैसर्गिक बफर म्हणून काम करणे हे उद्दिष्ट आहे.
- **वादळी पावसाच्या पाण्याच्या निचरा प्रणालीवरील नियमावली (2019):** हवामान बदलामुळे पावसाच्या बदलत्या पद्धती लक्षात घेऊन, कालबाह्य झालेल्या 1-इन-2 नमुन्यांऐवजी 1-इन-5 किंवा 1-इन-10 वर्षांच्या कार्यक्रमांसाठी शहरांमध्ये नाल्यांची रचना करण्याची शिफारस केली जाते.
- **जी. आय. एस.-आधारित ड्रेनेज मॅपिंग:** दिल्लीसारखी शहरे जी. आय. एस.तंत्रज्ञानाचा वापर करून प्रत्यक्ष-वेळेतील जमीन वापर, लोकसंख्या आणि पावसाच्या आकडेवारीच्या आधारे ड्रेनेज सिस्टमची गतिशील रीडिझाइन करण्यासाठी अनुकरण-आधारित चौकट स्वीकारत आहेत.

पुढील मार्ग:

- **इमारत संहितेची काटेकोर अंमलबजावणी:** विशेषतः उच्च घनतेच्या शहरी भागात एमबीबीएल आणि क्षेत्रीय कायदांचे काटेकोर पालन सुनिश्चित करणे.
- **सांडपाण्यावरील विकेंद्रीकृत उपाय:** नैसर्गिकरीत्या सांडपाण्याचे व्यवस्थापन करण्यासाठी आणि सांडपाण्याच्या व्यवस्थेवरील भार कमी करण्यासाठी छतावरील उद्याने, जैवमार्ग आणि पारगम्य पदपथांना प्रोत्साहन देणे.

- **भूमिगत साठवण प्रणाली:** वादळी पावसाचे पाणी साठवण्यासाठी आणि हळूहळू सोडण्यासाठी उद्याने आणि सार्वजनिक जागांखाली पावसाचे पाणी साठवणाऱ्या टाक्या तयार करणे.
- **नियमित गाळ काढणी आणि देखभाल:** विशेषतः झाकलेल्या किंवा अतिक्रमण केलेल्या नाल्यांमधील गाळ वेळेवर काढून टाकणे आणि अडथळे दूर करणे आणि हे सुनिश्चित करण्यासाठी कठोर देखभाल व्यवस्थेची अंमलबजावणी करणे.
- **सामुदायिक जागृती मोहिमा:** नाल्यांमध्ये कचरा टाकण्याचे प्रमाण कमी करण्यासाठी, जलसंधारणाला प्रोत्साहन देण्यासाठी आणि स्थानिक पातळीवरील उपाययोजनांना प्रोत्साहन देण्यासाठी सार्वजनिक संपर्क साधणे.

निष्कर्ष:

- भारतातील शहरी पूर हा आता हंगामी उपद्रव राहिलेला नाही, तर प्रशासन आणि नियोजनातील दीर्घकालीन अपयश आहे. नीती आयोगाच्या मते, अनियोजित शहरी विस्तार, अपुरी निचरा पायाभूत सुविधा आणि नैसर्गिक जलाशयांचे नुकसान यामुळे पुराच्या धोक्यात लक्षणीय वाढ झाली आहे.
- दुसऱ्या प्रशासकीय सुधारणा आयोगाने (ए. आर. सी.) शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांमधील कमकुवत समन्वय, माहिती-चालित नियोजनाचा अभाव आणि जमीन-वापराच्या निकषांची कमकुवत अंमलबजावणी हे देखील प्रमुख योगदानकर्ते म्हणून अधोरेखित केले आहे.
- शहरी पूर हे विकास आणि आपत्ती व्यवस्थापन या दोन्हीचे आव्हान आहे-भारतीय शहरे सुरक्षित, शाश्वत आणि लवचिक बनवण्यासाठी तातडीच्या आणि पद्धतशीर सुधारणांची मागणी करणे अनिवार्य झाले आहे.

PRAYAAS

GS2**संरक्षण दलातील महिला****संदर्भ:**

- एन. डी. ए. च्या राष्ट्र उभारणीच्या वारशाचा परिवर्तनात्मक टप्पा: एन. डी. ए. मधून 148 वा अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर 17 महिला विद्यार्थिनींची पहिली तुकडी उत्तीर्ण झाली.
- कर्नल सोफिया कुरेशी आणि विंग कमांडर यांच्यासह महिला अधिकारी. व्योमिका सिंगने ऑपरेशन सिंदूरमध्ये महत्वाची भूमिका बजावली आणि लष्करी धोरणातील त्यांच्या नेतृत्वावर प्रकाश टाकला.
- लेफ्टनंट कमांडर. दिलना के आणि रूपा ए यांनी नाविका सागर परिक्रमा II ही 25,600-नोटिक-मैल मोहीम पूर्ण केली, ज्यामुळे सागरी संरक्षणात महिलांची सहनशक्ती सिद्ध झाली.

मुख्य अभ्यासक्रम-जी. एस.-2-आरोग्य, शिक्षण, मनुष्यबळ यांच्याशी संबंधित सामाजिक क्षेत्र/सेवांचा विकास आणि व्यवस्थापनाशी संबंधित मुद्दे.

भारतीय सशस्त्र दलातील महिलांचा इतिहास:-

- महिला विशेष प्रवेश योजनेद्वारे (डब्ल्यू. एस. ई. एस.) भारतीय लष्करात महिला अधिकाऱ्यांचा समावेश संसदीय कामकाजावरील मंत्रिमंडळ समितीच्या मान्यतेनंतर 1992 मध्ये सुरू झाला.
- 2006 मध्ये, डब्ल्यू. एस. ई. एस. योजनेची जागा महिलांसाठी एस. एस. सी. (अल्प सेवा आयोग) योजनेने घेतली. विद्यमान डब्ल्यू. एस. ई. एस. अधिकाऱ्यांना नवीन योजनेत जाण्याचा पर्याय देण्यात आला होता.
- 2019 मध्ये सरकारने लष्कराच्या आठ शाखांमध्ये महिला अधिकाऱ्यांना कायमस्वरूपी कमिशन दिले.
- 2020 मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने 'सचिव, संरक्षण मंत्रालय विरुद्ध बबिता पुनिया' या प्रकरणात एस. एस. सी. मधील महिलांच्या मागण्या कायम ठेवल्या आणि महिलांना लष्करात कायमस्वरूपी कमिशन किंवा पूर्ण कारकीर्द दिली.
- 2021 मध्ये भारतीय लष्कराने शॉर्ट सर्व्हिस कमिशनमध्ये महिलांना लढाऊ वैमानिक म्हणून समाविष्ट करण्यास सुरुवात केली.

- भारतीय हवाई दल आणि नौदल आता महिलांना युद्धासह सर्व भूमिकांमध्ये परवानगी देतात.

सध्याची स्थिती:

- **महिला अग्निवीर:** अग्निपथ योजनेत (2022 मध्ये सुरू करण्यात आलेल्या) तिन्ही सेवांमध्ये (लष्कर, नौदल आणि हवाई दल) महिला भरतीचा समावेश आहे, जे भरतीच्या निकषांमध्ये आमूलाग्र बदलाचे संकेत देते.
- **सशस्त्र दलातील महिलांची सध्याची स्थिती:** अमेरिकेच्या 16 टक्क्यांच्या तुलनेत भारताच्या दहा लाखांहून अधिक शक्तिशाली सैन्यात महिलांचे प्रमाण केवळ 4 टक्के आहे.
- मार्च 2024 मध्ये भारत सरकारने दिलेल्या आकडेवारीनुसार, भारतीय लष्करात सध्या 8,000 हून अधिक महिला कर्मचारी आहेत, त्यानंतर भारतीय हवाई दलात 1,800 हून अधिक आणि नौदलात 900 हून अधिक महिला कर्मचारी आहेत.

सशस्त्र दलांमध्ये महिलांचे महत्त्व:-

- **विचार आणि अनुभवाची विविधता:** महिला विविध दृष्टीकोन आणि समस्या सोडवण्याचे दृष्टीकोन समोर आणतात, सर्जनशीलता आणि नवकल्पनांना चालना देतात ज्यामुळे चांगले निर्णय घेतात आणि मोहिमेचे परिणाम सुधारतात.
- **वर्धित परिचालन क्षमता:** आधुनिक युद्ध तंत्रज्ञान, दळणवळण आणि गुप्तचर माहिती गोळा करण्यावर मोठ्या प्रमाणात अवलंबून आहे. महिला अनेकदा या क्षेत्रांमध्ये उत्कृष्ट कामगिरी करतात आणि सशस्त्र दलांच्या परिचालन क्षमतेत लक्षणीय योगदान देतात.
- **मजबूत सामाजिक एकात्मता:** महिलांच्या उपस्थितीमुळे सैन्यात आणि तैनातीदरम्यान विविध समुदाय आणि संस्कृतींमध्ये अधिक चांगली समज आणि संवाद वाढवता येऊ शकतो.
- **भरतीतील आव्हानांना सामोरे जाणे:** सशस्त्र दलांमध्ये महिलांचा समावेश केल्याने प्रतिभा विस्तृत होतात, ज्यामुळे लष्करांना त्यांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी पात्र भरतीच्या विस्तृत श्रेणीमध्ये प्रवेश करता येतो.
- **आदर्श आणि प्रेरणा:** महिलांना नेतृत्वाच्या भूमिकांमध्ये उत्कृष्ट कामगिरी करताना पाहणे आणि पारंपरिक रूढीवादी विचारांना आव्हान देणे हे सैन्यात आणि व्यापक समाजात भावी पिढ्यांना प्रेरणा देते.

सशस्त्र दलांमध्ये महिलांना भेडसावणारी आव्हाने:

- खोलवर रुजलेली रूढीवादी धारणा आणि पूर्वग्रह.
- महिला अधिकाऱ्यांना कमी प्रमाणात स्वीकृती.
- लैंगिक आणि मानसिक छळ.
- गर्भधारणा, प्रसूतीनंतरची पुनर्प्राप्ती आणि मातृत्व.
- महिला अधिकाऱ्यांसाठी नियम आणि कायद्यांचा अभाव

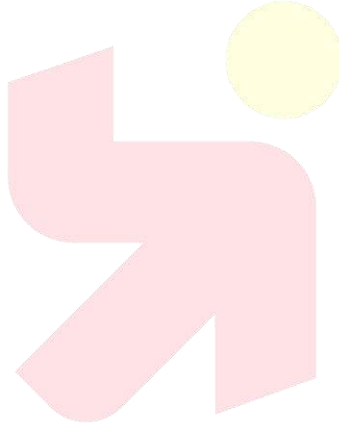
संरक्षण क्षेत्रातील महिला: इतर देशांमधील परिस्थिती.

- 2013 मध्ये महिला अधिकृतपणे अमेरिकन सैन्यात लढाऊ पदांसाठी पात्र ठरल्या.
- 2018 मध्ये, यू. के. च्या लष्कराने जवळच्या लढाऊ भूमिकांमध्ये काम करणाऱ्या महिलांवरील बंदी उठवली, ज्यामुळे त्यांना उच्चभ्रू विशेष दलांमध्ये सेवा देण्याचा मार्ग मोकळा झाला.

- इस्रायलने हळूहळू आपल्या 90 टक्के भूमिका महिलांसाठी खुल्या केल्या आहेत परंतु तरीही त्यांना मुख्य पायदळ तुकड्यांमधील आघाडीच्या लढाऊ भूमिकांमधून आणि युद्धकाळात पारंपारिकपणे शत्रूच्या सीमा ओलांडून काम करणाऱ्या काही सर्वात उच्चभू कमांडो तुकड्यांमधून वगळण्यात आले आहे.

निष्कर्ष:

भारत आपल्या संरक्षण दलांमध्ये अधिक लैंगिक समावेशकतेच्या दिशेने वाटचाल करत आहे. तथापि, महिलांना सर्व क्षमतांमध्ये सेवा करण्याची समान संधी मिळावी यासाठी धोरणात्मक बदल आणि सामाजिक मानसिकता आणखी विकसित करणे आवश्यक आहे.

PRAYAAS

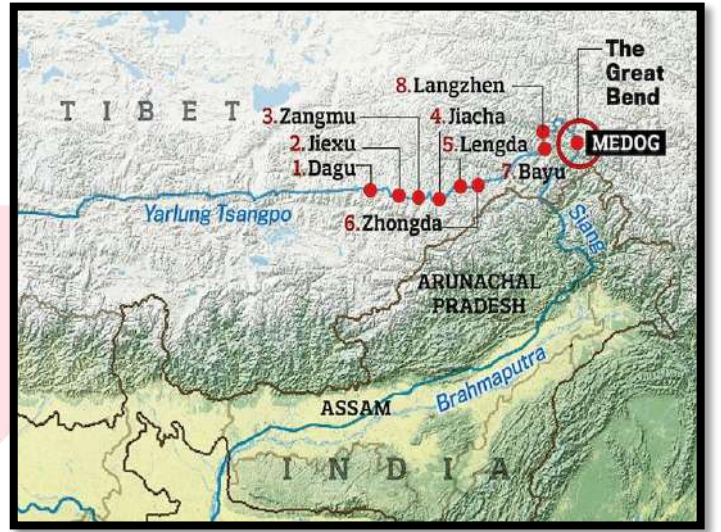
GS2**चीनची ब्रह्मपुत्रावरील धरणे-****संदर्भ:**

- ब्रह्मपुत्रेवरील चिनी धरणांबद्दलच्या 'पाकिस्तानच्या भीतीदायक कथांचा' प्रतिकार करण्यासाठी आसामचे मुख्यमंत्री हिमंता विश्वशर्मा यांनी निदर्शनास आणून दिले आहे की '[ब्रह्मपुत्रेचा प्रवाह] ६५-७०% भारतात निर्माण होतो आणि' जरी चीनने पाण्याचा प्रवाह कमी केला, तरी तो प्रत्यक्षात आसाममधील वार्षिक पूर कमी करण्यास मदत करू शकतो.

मुख्य अभ्यासक्रम-जी. एस.-2-विकसित आणि विकसनशील देशांच्या धोरणांचा आणि राजकारणाचा भारताच्या हितसंबंधांवर परिणाम, भारतीय डायस्पोरा.

सांख्यिकी/तथ्ये:

- जिथे ब्रह्मपुत्रा (यारलुंग त्सांगपो) अरुणाचल प्रदेशात प्रवेश करण्यापूर्वी यू-टर्न घेते आणि दरमध्ये कोसळते तिथे चीनने 'ग्रेट बेंड' जवळ मेडोग काउंटीमध्ये मेडोग (किंवा मोटुओ) जलविद्युत प्रकल्पाची योजना आखली आहे.,
- 60, 000 मेगावॅट क्षमतेचा मेडोग हा नियोजित प्रकल्प जगातील सर्वात मोठी जलविद्युत सुविधा असेल, ज्याची निर्मिती क्षमता सध्या जगातील सर्वात मोठे जलविद्युत केंद्र असलेल्या श्री गॉर्जेस धरणाच्या तिप्पट असेल.

चीनच्या वरच्या भागातील हस्तक्षेपाचा भारतावर परिणाम:**भूकंपाचा धोका:**

- मोठी धरणे आणि जलाशयांच्या बांधकामामुळे, भूकंपामुळे धरण निकामी होण्याचा किंवा भूस्खलनाचा धोका वाढतो, ज्यामुळे आपत्तीचा धोका वाढतो.

भू-राजकीय आणि धोरणात्मक चिंता:

- चीनने जल नियंत्रणाचा वापर भू-राजकीय साधन म्हणून केला आहे, तणावपूर्ण क्षणांमध्ये (उदाहरणार्थ, 2017 डोकलाम गतिरोध) महत्त्वपूर्ण जलशास्त्रीय माहिती रोखून ठेवली आहे.
- ब्रह्मपुत्रेसाठी भारत आणि चीन यांच्यात बंधनकारक पाणी वाटप करार नसल्यामुळे, वरच्या पाण्याच्या प्रवाहावरील नियंत्रणामुळे चीनला प्रादेशिक राजकारण आणि सुरक्षिततेमध्ये धोरणात्मक लाभ मिळतो.

जलशास्त्रीय धोके:

- बहुतेक चिनी धरणे कमीतकमी पाणीसाठा असलेले नदीस्थित प्रकल्प आहेत, परंतु तरीही ते आसाम आणि खालच्या भागातील राज्यांमधील जलविद्युत प्रकल्पांवर परिणाम करणाऱ्या नदीच्या प्रवाहावर परिणाम करू शकतात.

शेतीवर परिणाम:

- ज्यामुळे सामान्यतः सुपीक पूरक्षेत्र समृद्ध होतेतो गाळ मोठ्या धरणांमध्ये अडकू शकतो,. यामुळे आसाम आणि पश्चिम बंगालच्या कृषी क्षेत्रांमध्ये मातीची सुपीकता कमी होऊ शकते.

पर्यावरणीय परिणाम:

- बदलत्या जल प्रवाहामुळे आणि अधिवासातील बदलांमुळे हिमालयातील नाजूक परिसंस्थेचे विघटन. साठवलेले पाणी अचानक सोडल्याने अचानक पूर येऊ शकतो, ज्यामुळे आसामसारख्या पूरप्रवण भागांना धोका निर्माण होऊ शकतो.
- धरण-प्रेरित बदलांमुळे संभाव्यरीत्या हिमनदी तलावाच्या उद्रेकामुळे पूरांचा (जी. एल. ओ. एफ.) धोकाउद्भवतो.

भारताने उचललेली पावले:**जलविद्युत प्रकल्प:**

- **अप्पर सियांग प्रकल्प:** एक बहुउद्देशीय धरण ज्याचा उद्देश पाण्याचा प्रवाह नियंत्रित करणे आणि वरच्या प्रवाहातील हस्तक्षेप संतुलित करण्यासाठी स्वच्छ जलविद्युत निर्मिती करणे हा आहे.
- **दिबांग खोरे प्रकल्प (10 गिगावॉट क्षमता):** ब्रह्मपुत्रेवरील चीनच्या पायाभूत सुविधांच्या उभारणीचा समतोल साधण्यासाठी तयार केलेल्या भारतातील सर्वात मोठ्या जलविद्युत उपक्रमांपैकी एक.
- **नद्या जोडण्याचे प्रकल्प:** मानस-संकोश-तीस्ता-गंगा लिंक आणि जोगीघोपा-तीस्ता-फरक्का लिंक. ब्रह्मपुत्रेच्या उपनद्यांमधून अतिरिक्त पाणी गंगा खोऱ्यात हस्तांतरित करणे हे दोन्ही प्रकल्पांचे उद्दिष्ट आहे.

माहितीची देवाणघेवाण करणारी यंत्रणा:

- **तज्ञ पातळीवरील यंत्रणा:** जरी परिणामकारकता मर्यादित असली तरी जलशास्त्रीय माहितीची देवाणघेवाण सुलभ करण्यासाठी 2006 मध्ये स्थापन करण्यात आली.
- **ब्रह्मपुत्रा आणि सतलजवरील सामंजस्य करार:** ब्रह्मपुत्रा सामंजस्य करार 2023 मध्ये संपुष्टात आला (दर 5 वर्षांनी नूतनीकरण), ज्यामुळे पारदर्शकतेबाबत चिंता निर्माण झाली. 2013 मध्ये स्वाक्षऱ्या करण्यात आलेला एक व्यापक सामंजस्य करार वैध आहे, परंतु त्याची अंमलबजावणी बंधनकारक नाही.

पुढील मार्ग:-**वैज्ञानिक आणि धोरणात्मक देखरेख:**

- प्रवाहातील बदल, गाळ आणि वरच्या धरणांशी संबंधित भूकंपाच्या जोखमींचे सतत मूल्यांकन करणे.

जल-मुत्सद्देगिरी:

- पारदर्शकता आणि न्याय्य वापर सुनिश्चित करण्यासाठी चीनबरोबर करार-आधारित, कायदेशीररित्या बंधनकारक असलेल्या पाणी वाटपाच्या कराराचे समर्थन करणे. ब्रह्मपुत्रा खोऱ्यातील संसाधनांचे संयुक्तपणे व्यवस्थापन करण्यासाठी भारत, चीन, बांगलादेश आणि भूतान यांचा समावेश असलेल्या बहुपक्षीय सहकार्याला प्रोत्साहन देणे.

आपत्ती सज्जता:

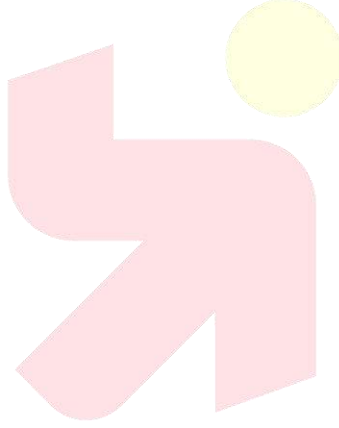
- पूर आणि धरणांशी संबंधित आपत्कालीन परिस्थितीसाठी पूर्वसूचना प्रणाली बळकट करणे. जोखीम कमी करण्यासाठी पूरप्रवण आसाम आणि ईशान्येकडील राज्यांमध्ये पूर-प्रतिरोधक पायाभूत सुविधा विकसित करणे.

पर्यावरणीय सुरक्षा:

- पर्यावरणीय संतुलन राखण्यासाठी नदीतील जैवविविधता, पाणथळ जागा आणि जंगलांचे संरक्षण करणे. तिबेटमधील वाळवंटीकरणासारख्या पर्यावरणीय बदलांवर लक्ष ठेवा, ज्यामुळे खालच्या दिशेने पाण्याची टंचाई वाढू शकते.

निष्कर्ष:

हवामान बदल, अतिवापर आणि भू-राजकीय तणावामुळे गोड्या पाण्याची टंचाई वाढत असल्याने, पाणी एक प्रमुख धोरणात्मक संसाधन म्हणून उदयाला येत आहे. तज्ज्ञांनी असा इशारा दिला आहे की भविष्यातील संघर्ष जमीन किंवा तेलावरून नव्हे तर नद्या, धरणे आणि स्वच्छ पाण्याची उपलब्धता यावर असू शकतात. अशी "जल युद्धे" टाळण्यासाठी, राष्ट्रांनी सहकारी जल-मुत्सद्देगिरी स्वीकारली पाहिजे, सीमापार करार मजबूत केले पाहिजेत आणि जलस्रोतांची शाश्वत, न्याय्य वाटणी सुनिश्चित केली पाहिजे. शांतता ही जलसुरक्षेवर अवलंबून असते.

PRAYAAS

GS3**भारत-जगातील चौथ्या क्रमांकाची सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था****संदर्भ:**

- भारताच्या परिवर्तनासाठी केंद्र सरकारची धोरणात्मक संस्था नीती आयोगाने जाहीर केले की, भारतीय अर्थव्यवस्था जपानला मागे टाकत अमेरिका, चीन आणि जर्मनीनंतर जगातील चौथ्या क्रमांकाची सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था बनली आहे.

मुख्य अभ्यासक्रम-जी. एस.-3-भारतीय अर्थव्यवस्था आणि नियोजन, संसाधनांची जमवाजमव, वाढ, विकास आणि रोजगाराशी संबंधित मुद्दे.

भारताच्या आर्थिक वाढीचा स्नॅपशॉट:

- भारताचा नाममात्र जीडीपी 4,187 अब्ज डॉलर्सपर्यंत पोहोचणार आहे, जो जपानला (4,186 अब्ज डॉलर्स) मागे टाकेल, जरी दरडोई जीडीपी 2,880 डॉलर्सच्या तुलनेत जपानचा 33,900 डॉलर्स इतका कमी आहे.
- पुढील दोन वर्षांसाठी 6 टक्क्यांहून अधिक वार्षिक वाढीचा अंदाज असलेली भारत ही सर्वात वेगाने वाढणारी प्रमुख अर्थव्यवस्था आहे.
- आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधीचा अंदाज आहे की 2028 पर्यंत भारत 5,58 लाख कोटी डॉलरच्या जीडीपीसह जर्मनीला मागे टाकत तिसरी सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था बनेल.

भारताच्या आर्थिक वाढीचे प्रमुख चालक:-**देशांतर्गत वापराचा विस्तार:-**

- लक्षणीय ग्रामीण वाढीसह खाजगी उपभोग हा जीडीपीचा ~60% आहे.
- 2030 पर्यंत (यू. एन.) शहरी लोकसंख्या 60 कोटीपर्यंत पोहोचण्याचा अंदाज आहे; वाढता मध्यमवर्ग आणि इंधन मागणीवर खर्च करणारे तरुण.

जनसांख्यिकीय लाभांश:-

- 29 वर्षांचे सरासरी वय अनेक दशकांपर्यंत तरुण, उत्पादनक्षम कार्यबल सुनिश्चित करते.

पायाभूत सुविधा आणि डिजिटल परिवर्तन-

- वाहतूक, ऊर्जा आणि डिजिटल सार्वजनिक पायाभूत सुविधांमध्ये (आधार, यू. पी. आय.) मोठ्या प्रमाणात गुंतवणूक.
- इंडिया स्टॅक आणि जेएएम (जन धन-आधार-मोबाईल) डिजिटल आणि आर्थिक समावेशकतेला प्रोत्साहन देतात.

जागतिक पुनर्रचना आणि थेट परकीय गुंतवणूक:-

- थेट परकीय गुंतवणुकीला आकर्षित करणारा 'चायना प्लस वन' आणि पुरवठा साखळी लवचिकता उपक्रम (उदा. ऍपल, सॅमसंग).
- जपान, क्वाड देशांसोबतच्या धोरणात्मक भागीदारीमुळे भारताचे आकर्षण वाढले आहे.

सुधारणा-आधारित विकास:-

- जी. एस. टी. ने एक एकीकृत बाजारपेठ निर्माण केली; आय. बी. सी. ने पत शाखेत सुधारणा केली.
- कॉर्पोरेट कर कपातीमुळे (विद्यमान कंपन्यांसाठी 22 टक्के, नवीन उत्पादकांसाठी 15 टक्के) व्यवसाय सुलभ होतो.

भारताच्या आर्थिक विकासातील प्रमुख आव्हाने:-**भू-राजकीय अनिश्चितता-**

- पुरवठा साखळीतील व्यत्यय: रशिया-युक्रेन युद्ध आणि लाल समुद्राच्या संकटामुळे नौवहन खर्चात ३००% पर्यंत वाढ झाली आहे.
- अमेरिका-चीन स्पर्धा: जागतिक तंत्रज्ञान आणि सेमीकंडक्टर पुरवठा साखळी विस्कळीत करणे.
- निर्यातीतील अस्थिरता: वस्त्रोद्योग आणि इलेक्ट्रॉनिक्ससारख्या क्षेत्रांना जागतिक मागणीचे धक्के आणि व्यापारातील अडथळ्यांना सामोरे जावे लागते.

चलनवाढ आणि किमतीतील अस्थिरता:-

- अस्थिर मूळ चलनवाढ: एप्रिल 2025 सी. पी. आय. 4.8 टक्क्यांपर्यंत खाली आला, परंतु सेवा चलनवाढ 6 टक्क्यांपर्यंत कायम राहिली.
- अन्न आणि इंधनाचा ताण: अवेळी पडलेला पाऊस आणि जागतिक कच्च्या तेलाचा (~ \$80/बॅरल) घरगुती अंदाजपत्रकांवरील दबाव.
- शहरी जीवन खर्च: वाढत्या गृहनिर्माण आणि वाहतूक खर्चामुळे विवेकी खर्च मर्यादित होतो.

रोजगार आणि कामगार दलाच्या समस्या:-

- स्वयंचलित ए. आय./रोबोटिक्समुळे पुनरावृत्ती होणाऱ्या नोकऱ्या विस्थापित होत आहेत; 2030 पर्यंत 40 कोटी कामगारांना कौशल्य वाढवण्याची गरज आहे (NASSCOM).
- अनौपचारिक रोजगार: 80 टक्क्यांहून अधिक कामगारांना नोकरी आणि सामाजिक सुरक्षेचा अभाव आहे.

व्यापार आणि निर्यातीतील अडचणी:-

- चालू खात्यातील तूट: सेवा आणि परताव्यामुळे आर्थिक वर्षातील जीडीपीच्या 1 टक्क्यांपर्यंत कमी झाली.
- वस्तूंच्या निर्यातीत घट: कमकुवत जागतिक मागणीमुळे आर्थिक वर्ष 25 मध्ये वर्षाकाठी 4.6 टक्क्यांनी घट झाली.

पायाभूत सुविधा आणि गुंतवणुकीत अंतर:-

- केपेक्स-ते-जीडीपी 3.3 टक्के-एका दशकातील सर्वाधिक (अर्थसंकल्प 2024-25), परंतु अधिक आवश्यक.
- हरित पायाभूत सुविधा: नेट झिरो 2070 साठी सौर, पवन आणि बॅटरी तंत्रज्ञानामध्ये अधिक चालना आवश्यक आहे.
- शहरी पायाभूत सुविधा: स्मार्ट शहरे आणि पीएम गतिशक्तीसाठी जलद अंमलबजावणी आणि खाजगी क्षेत्राच्या पाठिंब्याची आवश्यकता आहे.

भारताच्या आर्थिक वाढीसाठी पुढील मार्ग:-**व्यापार भागीदारीत विविधता आणणे:**

- नवीन बाजारपेठा आणि संसाधने मिळवण्यासाठी आफ्रिका, आसियन आणि लॅटिन अमेरिकेबरोबर एफ. टी. ए. चा विस्तार करून चीन, ई. यू. आणि अमेरिकेवरील अवलंबित्व कमी करणे.

उत्पादनाला चालना देणे:

- सेमीकंडक्टर्स, ई. व्ही., ड्रोन आणि हरित हायड्रोजन यासारख्या क्षेत्रांचा विकास करणे; जागतिक मूल्य साखळ्यांमध्ये समाकलित होण्यासाठी पत, तंत्रज्ञान आणि कौशल्य विकासासह एमएसएमईंना सहाय्य करणे.

डिजिटल आणि आर्थिक समावेशन वाढवणे:

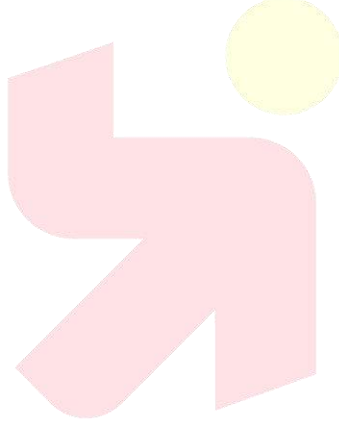
- 5जी, ए. आय. आणि यू. पी. आय. आणि ओ. एन. डी. सी. सारख्या मंचांचा शहरी भागांच्या पलीकडे विस्तार करणे; सायबर सुरक्षा आणि डेटा प्रशासन बळकट करणे.

शाश्वत आणि सर्वसमावेशक विकासाला प्रोत्साहन देणे:

- हवामान-स्मार्ट शेतीमध्ये गुंतवणूक करणे, असमानता कमी करणे आणि दीर्घकालीन, सर्वसमावेशक विकास सुनिश्चित करण्यासाठी शिक्षण, संशोधन आणि विकास आणि नवकल्पना वाढवणे.

निष्कर्ष:-

- भारताची आर्थिक प्रगती मजबूत मूलभूत तत्वांद्वारे चालते-मजबूत उपभोग, तरुण कार्यबल आणि डिजिटल नवकल्पना.मात्र, जागतिक अनिश्चितता आणि संरचनात्मक आव्हाने कायम आहेत.
- सर्वसमावेशक सुधारणा, हरित विकास आणि जागतिक एकात्मतेच्या गरजेवर तज्ञ भर देतात. पंतप्रधानांच्या कल्पनेप्रमाणे, भारताने 2047 पर्यंत लवचिक, स्वावलंबी आणि जागतिक स्तरावर स्पर्धात्मक 'विकसित भारत' बनण्याचे लक्ष्य ठेवले पाहिजे.

PRAYAAS

सरावासाठी प्रश्न:**Question 1-**

- "India has become the world's 4th largest economy, yet remains a lower-middle income country." Critically examine the implications of this paradox for inclusive and sustainable development in India. (150W)

Question 2-

- "Despite technological advances and growing awareness, urban flooding continues to paralyze Indian cities." Discuss the key causes and suggest a multi-pronged approach to tackle this urban challenge. (150W)

Question 3-

- "Gender diversity in the armed forces is not just about rights but also about operational effectiveness." Examine with current above statement with current changes in Indian armed forces. (150W)

Question 4-

- Critically examine the progress made in integrating women into the Indian Defence Forces. Discuss the challenges and opportunities that lie ahead in this endeavour. (150W-10M)

प्रश्न 1-

- "भारत जगातील चौथी सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था बनला आहे, तरीही कमी-मध्यम उत्पन्न असलेला देश आहे". भारतातील सर्वसमावेशक आणि शाश्वत विकासासाठी या विरोधाभासाच्या परिणामांचे चिकित्सकपणे परीक्षण करा. (150 डब्ल्यू).

प्रश्न 2-

- "तांत्रिक प्रगती आणि वाढती जागरूकता असूनही, शहरी पूर भारतीय शहरांना धोका निर्माण करत आहे". मुख्य कारणांची चर्चा करा आणि या शहरी आव्हानाचा सामना करण्यासाठी बहुआयामी दृष्टीकोन सुचवा. (150 डब्ल्यू).

प्रश्न 3 –

- "सशस्त्र दलांमधील लैंगिक विविधता ही केवळ हक्कांविषयी नाही तर कार्यात्मक परिणामकारकतेबद्दल देखील आहे". भारतीय सशस्त्र दलांमधील सध्याच्या बदलानुसार वरील विधान तपासा. (150 डब्ल्यू).

प्रश्न 4-

- भारतीय संरक्षण दलात महिलांना सामावून घेण्याच्या प्रगतीचे चिकित्सकपणे परीक्षण करा. या प्रयत्नात येणाऱ्या आव्हानांवर आणि संधींवर चर्चा करा. (150 डब्ल्यू-10 एम).

प्रीलिम्स -UPSC आणि MPSC लक्षवेध

NAKSHA कार्यक्रम

संदर्भ (पी. आय. बी.):

- ग्रामीण विकास मंत्रालय, शहरी लवादांचे राष्ट्रीय भू-स्थानिक ज्ञान-आधारित जमीन सर्वेक्षण (NAKSHA) क्षमता बांधणी कार्यक्रमाचा दुसरा टप्पा सुरू करणार आहे.

योजनेबद्दल:-

- डिजिटल इंडिया लँड रेकॉर्ड्स आधुनिकीकरण कार्यक्रमांतर्गत प्रायोगिक शहर सर्वेक्षण कार्यक्रम.
- जमिनीच्या नकाशामध्ये कार्यक्षमता आणि अचूकता सुधारण्यासाठी जी. आय. एस. तंत्रज्ञानासह हवाई आणि क्षेत्र सर्वेक्षण समाकलित करते.
- नोडल मंत्रालय:** ग्रामीण विकास मंत्रालय.
- अंमलबजावणी संस्था:** भूसंपदा विभाग, भारतीय सर्वेक्षण, नॅशनल इन्फॉर्मेटिक्स सेंटर सर्व्हिसेस इन्कॉर्पोरेटेड (NICSI), मध्य प्रदेश राज्य इलेक्ट्रॉनिक्स डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन (MPSeDC) आणि पाच उत्कृष्टता केंद्रे (CeO) यांच्या सहकार्याने.
- तांत्रिक भागीदार: **भारतीय सर्वेक्षण** (हवाई सर्वेक्षण आणि ऑर्थोरेक्टिफाइड प्रतिमा प्रदान करण्यासाठी जबाबदार).
- व्याप्ती: 27 राज्ये आणि 3 केंद्रशासित प्रदेशांमधील 157 शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये (यू. एल. बी.) याची अंमलबजावणी करण्यात आली. ग्रामीण भागात नाही).
- शहरांसाठी पात्रता निकष: 35 चौरस किलोमीटरपेक्षा कमी क्षेत्रफळ आणि 2 लाखांपेक्षा कमी लोकसंख्या.
- निधी: 100% केंद्राकडून निधी.

अंमलबजावणी संचालनालय (ईडी).

संदर्भ:

- घटनात्मक संघीय सीमांचे उल्लंघन केल्याबद्दल ई. डी. ला अलीकडेच सर्वोच्च न्यायालयाच्या टीकेचा सामना करावा लागला आहे.

बद्दल:

- ई. डी. ही एक बहु-शाखीय संस्था आहे जी मनी लॉन्ड्रिंग आणि परकीय चलन कायदांच्या उल्लंघनाच्या गुन्ह्यांची चौकशी करण्यासाठी अनिवार्य आहे.
- अंमलबजावणी संचालनालयाची स्थापना 1956 साली अर्थ मंत्रालयाच्या आर्थिक व्यवहार विभागांतर्गत 'अंमलबजावणी विभाग' म्हणून करण्यात आली होती.
- नंतर, 1957 मध्ये या विभागाला 'अंमलबजावणी संचालनालय' असे नाव देण्यात आले आणि प्रशासकीय नियंत्रण वित्त मंत्रालयाच्या महसूल विभागाकडे हस्तांतरित करण्यात आले.
- मुख्यालय: नवी दिल्ली। मुंबई, चेन्नई, चंदीगड, कोलकाता आणि दिल्ली येथे पाच प्रादेशिक कार्यालये आहेत.

ई. डी. अंतर्गत कायदे:-

- अवैध आर्थिक व्यवहार प्रतिबंधक कायदा (पी. एम. एल. ए.), 2002.
- परकीय चलन व्यवस्थापन कायदा (फेमा), 1999.
- फरार आर्थिक गुन्हेगार कायदा (एफ. ई. ओ. ए.), 2018.
- परकीय चलन संवर्धन आणि तस्करी प्रतिबंधक कायदा (कोफेपोसा), 1974

ई. डी. चे अधिकार: -

- व्यक्तींना बोलवणे, उपस्थितीची अंमलबजावणी करणे आणि पुरावा म्हणून वैध विधाने नोंदवणे.
- शोध घेणे आणि न्याय्य कारणांसह मनी लॉन्ड्रिंगशी संबंधित मालमत्ता किंवा कागदपत्रे जप्त करणे.
- अटक आणि स्थानबद्धता: आरोपीला कळवलेल्या कायदेशीर कारणांसह, भौतिक पुरावा आणि लेखी समर्थनाच्या आधारे संशयितांना अटक करण्याचा अधिकार.
- मालमत्तांची जप्ती: विल्हेवाट लावण्यापासून रोखण्यासाठी 180 दिवसांपर्यंतचा गुन्हा म्हणून

Prabhav Current Affairs Capsule

संशयास्पद मालमत्ता तात्पुरती जप्त करणे.पीएमएलए अंतर्गत दोषी ठरवल्यानंतर मालमत्ता कायमस्वरूपी जप्त करणे.

- अर्ध-न्यायिक कार्ये: फेमा अंतर्गत, ईडी परकीय चलन उल्लंघनांवर निर्णय घेते आणि दंड आकारते.

भारत जेन**संदर्भ (पी. आय. बी.):**

- केंद्रीय विज्ञान आणि तंत्रज्ञान मंत्र्यांनी भारत जेन शिखर परिषदेत 'भारत जेन' या ए. आय.-आधारित मल्टी-मोडल लार्ज लॅंग्वेज मॉडेलचा (एल. एल. एम.) शुभारंभ केला.

शिखर परिषद:-

- 'भारत जेन शिखर परिषद' ही भारतातील सर्वात मोठी जनरेटिव्ह आर्टिफिशियल इंटेलिजेंस आणि एल. एल. एम. शिखर परिषद आणि हॅकेथॉन आहे.
- भारतातील वैविध्यपूर्ण आणि अद्वितीय गरजांसाठी विशेषतः तयार केलेले उत्पादक ए. आय. तंत्रज्ञान आणि देशातील सक्रिय ए. आय. परिसंस्था विकसित करण्याच्या उद्देशाने हे आघाडीच्या शैक्षणिक संस्थांच्या समूहाला एकत्र आणते.

भारत जेनबद्दल:-

- 'भारत जेन' हा भारतीय भाषांसाठी तयार केलेला, स्वदेशी विकसित, कृत्रिम बुद्धिमत्ता (ए. आय.) आधारित, सरकारी अनुदानीत, बहुआयामी एल. एल. एम. आहे.
- नॅशनल मिशन ऑन इंटरडिसिप्लिनरी सायबर-फिजिकल सिस्टीम्स (NM- ICPS) अंतर्गत विकसित केले गेले आणि आय. आय. टी. मुंबई येथे IOT आणिIOE साठी टी. आय. एच. फाउंडेशनद्वारे त्याची अंमलबजावणी केली गेली.
- भारताच्या भाषिक आणि सांस्कृतिक क्षेत्रात कृत्रिम बुद्धिमत्तेच्या विकासात क्रांती घडवून आणण्याचे उद्दिष्ट आहे.
- विज्ञान आणि तंत्रज्ञान विभाग (डी. एस. टी.) द्वारे समर्थित आणि ए. आय. संशोधन आणि अनुप्रयोगाचे नेतृत्व करण्यासाठी उच्च शैक्षणिक संस्था, तज्ञ आणि नवसंशोधकांचा समूह एकत्र आणते.

ऑपरेशन स्पायडर्स वेब-**संदर्भ:**

- युक्रेनने ऑपरेशन स्पायडर्स वेब नावाच्या एका यशस्वी गुप्त मोहिमेची घोषणा केली.

बद्दल:

- युक्रेनियन सुरक्षा सेवा (एस. बी. यू.) द्वारे आयोजित.
- उद्देश: सामरिक हवाई शक्ती कमकुवत करण्यासाठी रशियन हवाई तळांवर खोल हल्ला करणे.

लक्षित ठिकाणे:

- बेलाया हवाई तळ: इर्कुत्स्क, आग्नेय सायबेरिया.
- ओलेन्या हवाई तळ: मरमेन्स्क, वायव्य रशिया.
- डायगिलेव्हो हवाई तळ: रियाझान, पश्चिम रशिया.
- इव्हानोवो सेव्हर्नी हवाई तळ: इव्हानोवो, पश्चिम रशिया.
- अमूर प्रदेश, सुदूर पूर्व रशिया. (रशियन संरक्षण मंत्रालयाने दावा केला आहे).

चागोस बेटे:**संदर्भ:**

- गेल्या वर्षी मान्य झालेल्या राजकीय कराराला अंतिम रूप दिल्यानंतर युनायटेड किंगडमने (यू. के.) अधिकृतपणे चागोस बेटांचे सार्वभौमत्व मॉरिशसला सोपवले.
- या करारानुसार, यु. एस. सैन्याद्वारे संचालित द्वीपसमूहातील सर्वात मोठ्या बेटांपैकी एक असलेला डिएगो गार्सियामधील महत्त्वाचा नौदल आणि बॉम्बफेकीचा तळ, यू. के. द्वारे मॉरिशसकडून भाडेतत्वावर घेतला जाईल जो या प्रदेशावर सार्वभौमत्व कायम ठेवेल.

बद्दल:

- चागोस द्वीपसमूह हा हिंद महासागरातील सात प्रवाळांचा समूह आहे, ज्यामध्ये मालदीवच्या दक्षिणेस सुमारे 500 कि. मी. आणि मॉरिशसच्या ईशान्येस 2000 कि. मी. पेक्षा जास्त अंतरावर किमान 60 बेटे आहेत.

- चागोस बेटे हा हिंदी महासागरातील लांब पाणबुडी पर्वतरांग असलेल्या चागोस-लाकाडिव्ह पर्वतरांगेचा दक्षिणेकडील द्वीपसमूह आहे.
- **प्रमुख बेटे:** सॉलोमन बेटे, डिएगो गार्सिया, नेल्सन्स बेट इ.
- ग्रेट चागोस बँक ही जगातील सर्वात मोठी प्रवाळद्वीप आहे.
- डिएगो गार्सियासह चागोस बेटांवर हिंद महासागरात अमेरिकेचा एक महत्वाचा लष्करी तळ आहे.

कुमारम भीम राखीव संवर्धन क्षेत्र:

संदर्भ:-

- राज्यातील कवाल व्याघ्र प्रकल्पाला महाराष्ट्रातील ताडोबा-अंधेरी व्याघ्र प्रकल्पाशी जोडणाऱ्या व्याघ्र मार्ग क्षेत्राला तेलंगणाने 'कुमारम भीम संवर्धन राखीव क्षेत्र' म्हणून घोषित केले.

बद्दल:

- कवालला केवळ ताडोबाशीच नव्हे तर महाराष्ट्रातील कन्हारगाव, तिपेश्वर आणि चापराला वन्यजीव अभयारण्यांशी तसेच छत्तीसगडमधील इंद्रावती व्याघ्र प्रकल्पाशी जोडणाऱ्या वन्यजीव मार्गिकेचा हा एक महत्वाचा भाग आहे.
- **प्राणी:** वाघ, बिबटे, जंगली कुत्रे, आळशी अस्वल, लांडगे, लकडबग्ये, मधमाश्या, जंगली मांजर, सांबर, नीलगाय, चितळ, चार शिंगे असलेले काळवीट, मुंठजाक इत्यादी.

राखीवसंवर्धन क्षेत्र:

- **राज्य सरकार आपल्या मालकीचे कोणतेही क्षेत्र,** विशेषतः राष्ट्रीय उद्याने आणि अभयारण्यांना लागून असलेले क्षेत्र, तसेच एका संरक्षित क्षेत्राला दुसऱ्याशी जोडणारे क्षेत्र हे संवर्धन राखीव क्षेत्र म्हणून घोषित करू शकते.
- स्थानिक समुदायांशी सल्लामसलत करण्याची पूर्वअट आहे.
- **कायदेशीर आधार:** वन्यजीव संरक्षण कायदा, 1972 चे कलम 36 (अ). वन्यजीव (संरक्षण) दुरुस्ती कायदा 2002 मध्ये सादर करण्यात आला.

- **क्रियाकलाप:** नियंत्रित कमी-प्रभाव क्रियाकलाप; शिकार आणि अधिवासाच्या नाशावर बंदी आहे.

नोर्मॅडिक एलिफंट:

संदर्भ (पी. आय. बी.):

- मंगोलियातील उलानबातर येथे भारत-मंगोलिया संयुक्त लष्करी सराव नोर्मॅडिकएलिफंट17 वी आवृत्ती आयोजित केली जाणार आहे.

बद्दल:

- लष्करी सरावनोर्मॅडिकएलिफंटहा भारत आणि मंगोलियामध्ये वैकल्पिकरित्या आयोजित केला जाणारा वार्षिक कार्यक्रम आहे. सरावाची 16 वी आवृत्ती 2024 मध्ये मेघालयातील उमरोई येथे आयोजित करण्यात आली होती.
- **उद्देश:** संयुक्त राष्ट्रांच्या आदेशानुसार निमशहरी/डोंगराळ प्रदेशात अर्धपरंपरागत मोहिमांमध्ये संयुक्त कृती दल नियुक्त करताना दोन्ही दलांमधील आंतरसंचालनीयता वाढवणे.

IATA ची वार्षिक सर्वसाधारण सभा:

संदर्भ (पी. आय. बी.):

- पंतप्रधानांनी आंतरराष्ट्रीय हवाई वाहतूक संघटनेच्या (आय. ए. टी. ए.) 81व्या वार्षिक सर्वसाधारण बैठकीला आणि जागतिक हवाई वाहतूक शिखर परिषदेच्या (डब्ल्यू. ए. टी. एस.) पूर्ण सत्राला संबोधित केले.

बद्दल:

- आय. ए. टी. ए. ची वार्षिक सर्वसाधारण सभा आणि जागतिक हवाई वाहतूक शिखर परिषद (डब्ल्यू. ए. टी. एस.) 1-3 जून 2025 रोजी नवी दिल्लीतील भारत मंडपम येथे इंडिगोने आयोजित केली होती.
- भारतातील शेवटची AGM42 वर्षापूर्वी 1983 मध्ये झाली होती.

इंटरनॅशनल एअर ट्रान्सपोर्ट असोसिएशन (IATA) बद्दल:-

- आय. ए. टी. ए. ही जगातील विमान कंपन्यांची व्यापार संघटना आहे, जी जागतिक हवाई वाहतूकीच्या 80

Prabhav Current Affairs Capsule

टक्क्यांहून अधिक 350 हून अधिक विमान कंपन्यांचे प्रतिनिधित्व करते.

- एप्रिल 1945 मध्ये हवाना, क्युबा येथे स्थापना झाली आणि ती इंटरनॅशनल एअर ट्रॅफिक असोसिएशनची उत्तराधिकारी आहे.
- **मुख्यालय:** मॉन्ट्रियल, कॅनडा, जिनेव्हा, स्वित्झर्लंड येथे कार्यकारी कार्यालये आहेत.
- भारत ही जगातील तिसरी सर्वात मोठी देशांतर्गत विमान वाहतूक बाजारपेठ बनली आहे.

लडाख संदर्भासाठी नवीन नियम:**संदर्भ: (IE)**

- केंद्राने लडाखची जमीन, नोकऱ्या आणि सांस्कृतिक संवर्धनासाठी नवीन नियम अधिसूचित केले आहेत.

लडाख नागरी सेवा विकेंद्रीकरण आणि भरती (दुरुस्ती) नियमन, 2025:

- सरकारी नोकऱ्यांसाठी अधिवास-आधारित भरती सुरू करते.
- अधिवासाचे निकष:
 - लडाखमध्ये 15 वर्षे वास्तव्य.
 - लडाखमधून 7 वर्षे शालेय शिक्षण + 10वी किंवा 12वी उत्तीर्ण.
 - लडाखमध्ये 10 + वर्षे सेवा देणाऱ्या केंद्र सरकारच्या कर्मचाऱ्यांची मुले.
 - लडाखी अधिवासांची मुले/जोडीदार.

लडाख नागरी सेवा अधिवास प्रमाणपत्र नियम, 2025:

- अधिवास प्रमाणपत्र प्राप्त करण्यासाठी आवश्यक प्रक्रिया आणि दस्तऐवजीकरण नमूद करते.
- जारी करण्याचे अधिकार: तहसीलदार; अपील अधिकार: उपायुक्त.

केंद्रशासित प्रदेश लडाख आरक्षण (दुरुस्ती) नियमन, 2025.

- अनुसूचित जाती/जमाती/ओ. बी. सी./इतर मागास गटांसाठी एकूण आरक्षण: 85 टक्के. ई. डब्ल्यू. एस. चा 10 टक्के कोटा कॅपमधून वगळण्यात आला आहे.
- आता व्यावसायिक संस्थांना (अभियांत्रिकी, वैद्यकीय महाविद्यालये) लागू नवीन मर्यादा: 85 टक्के (सुरुवातीचे 50 टक्के)

लडाख अधिकृत भाषा नियमन, 2025.

- इंग्रजी, हिंदी, उर्दू, भोटी, पुरगी यांना अधिकृत भाषा म्हणून मान्यता दिली आहे.
- शिना, ब्रोक्सकट, बाल्टी, लद्दाखीसाठी संस्थात्मक पाठबळ अनिवार्य करते.

लडाख स्वायत्त पर्वतीय विकास परिषद (दुरुस्ती) नियमन, 2025

- आवर्ती आरक्षणाच्या माध्यमातून LAHDC च्या एक तृतीयांश जागा महिलांसाठी राखीव ठेवते.
- LAHDC प्रशासकीय (विधिमंडळ नव्हे) संस्था राहतात.

झांगेझूर कॉरिडोर:**संदर्भ:**

- तुर्की आणि अझरबैजानच्या पाठिंब्याने झांगेझूर मार्गाकडे उद्दिष्ट आर्मेनियामार्गे एक नवीन व्यापार दुवा स्थापित करणे आहे जो भारताच्या चाबहार-आर्मेनिया-काळा समुद्र मार्गाला पर्यायी ठरू शकेल.

बदल:

- झांगेझूर मार्गिका हा एक प्रस्तावित भूमार्ग आहे जो अझरबैजानच्या मुख्य भूभागाला आर्मेनियाच्या स्युनिक प्रदेशामार्गे त्याच्या एक्सक्लेव्ह नखचिवनशी जोडतो आणि शेवटी कार्सद्वारे तुर्कीला जोडतो.
- 2020 च्या दुसऱ्या काराबाख युद्धविरामानंतर ही संकल्पना साकारली गेली, आर्मेनियाने विनाअडथळा पारगमन अधिकारांना सहमती दर्शविली.
- बाकू-त्बिलिसी-कार्स (बी. टी. के.) मार्गाला (अझरबैजान, जॉर्जिया आणि तुर्कीला जोडणारा) पूरक असलेल्या रेल्वे आणि रस्त्यांच्या पायाभूत सुविधांचा यात समावेश आहे.

माउंट इटना

संदर्भ:

- इटना पर्वताचा पुन्हा उद्रेक झाला, ज्यामुळे आकाशात धूर आणि राख यांचे ढग पसरले.

बद्दल:

- माउंट एटना हा इटलीतील भूमध्य समुद्रातील सर्वात मोठे बेट असलेल्या सिसिलीच्या पूर्व किनाऱ्यावर स्थित एक सक्रिय स्ट्रॅटोव्होल्कॅनो आहे.
- एक स्ट्रॅटोव्होल्कॅनो म्हणून, तो जाड, चिकट लावाद्वारे तयार होतो जो उंच, शंकूच्या आकाराचे उतार तयार करतो (पृथ्वीवरील सुमारे 60 टक्के ज्वालामुखी स्ट्रॅटोव्होल्कॅनो आहेत).
- हा युरोपमधील सर्वात मोठा आणि सर्वात सक्रिय ज्वालामुखी आहे आणि आल्प्सच्या दक्षिणेस इटलीतील सर्वात उंच शिखर आहे, ज्याची उंची अंदाजे 3,300 मीटर आहे.
- दीर्घकाळ सुप्त राहिलेल्या अनेक ज्वालामुखींच्या उलट, इटना जवळजवळ स्थिर स्थितीत आहे. 2013 मध्ये युनेस्को जागतिक वारसा स्थळ म्हणून घोषित करण्यात आले.

जनगणना 2027-

संदर्भ:

शासनाने जाहीर केले आहे की भारताच्या पुढील जनगणनेसाठी, राष्ट्रव्यापी जाती गणनेसह, आकडेवारी संकलन 2026 च्या सुरुवातीला सुरू होईल.

बद्दल:

- भारतीय जनगणना ही जनगणना कायदा, 1948 आणि जनगणना नियम, 1990 च्या तरतुदीनुसार केली जाते.

- गृह मंत्रालयाच्या अखत्यारीतील महापंजीयक आणि जनगणना आयुक्त कार्यालयाद्वारे जनगणना केली जाते.
- भारतातील पहिली जनगणना 1872 मध्ये भारताच्या विविध भागांमध्ये बिन-समक्रमितपणे घेण्यात आली होती. 1881 पासून दर 10 वर्षांनी जनगणना केली जात आहे.
- जनगणना हा कलम 246 अंतर्गत सातव्या अनुसूचीच्या केंद्रीय सुचीत सूचीबद्ध केलेला विषय आहे.
- शेवटची जनगणना 2011 मध्ये करण्यात आली होती. 2021 ची जनगणना कोविड-19 महामारीमुळे पुढे ढकलण्यात आली होती.

जनगणना 2027 ची प्रमुख वैशिष्ट्ये:-

- भारताची जनगणना 1 एप्रिल 2026 रोजी सुरू होऊन 1 मार्च 2027 रोजी संपण्याची शक्यता आहे. जनगणना दोन टप्प्यात केली जाईल:
- पहिला टप्पा: घरांची यादी (1 एप्रिल 2026 पासून 5 ते 6 महिने).
- दुसरा टप्पा: लोकसंख्या गणना (फेब्रुवारी 2027-1 मार्च 2027 पर्यंत पूर्ण).
- ही भारताची पहिली डिजिटल जनगणना असेल, जी मोबाईल ॲप्स आणि ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मचा वापर करून कागदावर आधारित गणनेपासून डिजिटल स्वरूपाकडे बदल दर्शवते.
- जातीची गणना: स्वातंत्र्योत्तर भारतात प्रथमच अनुसूचित जाती/जमातीच्या पलीकडे जातीची आकडेवारी गोळा केली जाईल. शेवटची संपूर्ण जाती गणना 1931 मध्ये करण्यात आली होती.
- स्वातंत्र्यानंतर, जनगणनेत केवळ अनुसूचित जाती (एससी) आणि अनुसूचित जमाती (एसटी) नोंदवून तपशीलवार जाती गणना वगळण्यात आली.

संदर्भ तारखा:

- 1 ऑक्टोबर 2026: डोंगराळ आणि बर्फाच्छादित प्रदेशांसाठी (उदाहरणार्थ, लडाख, जम्मू आणि काश्मीर, हिमाचल, उत्तराखंड).
- 1 मार्च 2027: उर्वरित भारतासाठी.

CAPF कडील एकीकृत दृष्टीकोन-**संदर्भ:-**

- सर्वोच्च न्यायालयाने केंद्रीय सशस्त्र पोलीस दलांच्या (सी. ए. पी. एफ.) गट 'अ' कार्यकर्त्यांना सर्व कारणांसाठी 'संघटित सेवा' म्हणून मान्यता देण्याचा आदेश दिला.

बदल:

- सी. ए. पी. एफ. कार्यकर्त्यांना सक्षम करण्यासाठी आणि दीर्घकाळापासूनच्या पदोन्नतीच्या तक्रारींचे निराकरण करण्यासाठी सी. ए. पी. एफ. मध्ये नियुक्त आय. पी. एस. अधिकाऱ्यांची 2 वर्षात टप्प्याटप्प्याने कपात करण्याच्या सूचनाही देण्यात आल्या.
- संघटित सेवा या संरचित कारकीर्द प्रगती आणि संवर्ग व्यवस्थापनासह केंद्रीय गट 'अ' सेवा आहेत.

केंद्रीय सशस्त्र पोलीस दल (सी. ए. पी. एफ.)

- बी. एस. एफ., आय. टी. बी. पी., एस. एस. बी.: आंतरराष्ट्रीय सीमांचे रक्षण करणे, घुसखोरी, तस्करी आणि सीमापार गुन्हे रोखणे.
- केंद्रीय औद्योगिक सुरक्षा दल (सी. आय. एस. एफ.): विमानतळ, अणुऊर्जा प्रकल्प, सार्वजनिक उपक्रमांसारख्या महत्वाच्या पायाभूत सुविधा सुरक्षित करते.
- केंद्रीय राखीव पोलीस दल (सी. आर. पी. एफ.): अंतर्गत अशांतता हाताळते, बंडखोरीचा प्रतिकार, निवडणूक कर्तव्य इत्यादींमध्ये राज्य पोलिसांना मदत करते.

राजस्थानमधील नवीन रामसर स्थळे:**संदर्भ (पी. आय. बी.):**

- राजस्थानमधील खिचन आणि मेनार पाणथळ प्रदेशांना नवीन रामसर स्थळे म्हणून नियुक्त करण्यात आले आहे, ज्यामुळे भारतातील एकूण रामसर स्थळे 91 झाली आहेत.

मेनार पाणथळ जागा:-

- राजस्थानमधील उदयपूर येथे स्थित गोड्या पाण्यातील मान्सून पाणथळ जागा.

- ब्रह्म तालब किंवा तलाव, ढांड तालब, खेरोडा तालब आणि लगतच्या शेतजमिनीने तयार केलेले.
- संवर्धन: आदर्श समुदायाच्या नेतृत्वाखालील उपक्रम-स्थानिक लोक सक्रियपणे वन्यजीवांचे संरक्षण करतात आणि अवैध शिकार रोखतात.

खिचाण पाणथळ जागा: -

- स्थान: उत्तर थार वाळवंट, फलोदी, जोधपूर, राजस्थान.
- महत्त्व: जागतिक ख्यातीचे हिवाळी स्थळ; पर्यावरण-पर्यटन आणि संशोधनासाठी लोकप्रिय.

ग्रेटर फ्लेमिंगो अभयारण्य:**संदर्भ:**

- तामिळनाडू सरकारने तामिळनाडूतील रामनाथपुरम येथील धनुषकोडी येथे ग्रेटर फ्लेमिंगो अभयारण्याची स्थापना करण्यास सूचित केले.

बदल:

- पर्यावरणीयदृष्ट्या संवेदनशील असलेल्या मन्नारच्या आखातातील जैवक्षेत्राच्या राखीव प्रदेशात वसलेले हे अभयारण्य मध्य आशियाई उड्डाणमार्गावरील एक महत्वाचा थांबा आहे.

ग्रेटर फ्लेमिंगोबद्दल:-

- ग्रेटर फ्लेमिंगो ही सर्वात व्यापक आणि सर्वात मोठी फ्लेमिंगो प्रजाती आहे.
- वितरण: आफ्रिका, भारतीय उपखंड, मध्य पूर्व आणि दक्षिण युरोपमध्ये आढळते.
- भारतात, उंचावरील हिमालय, पूर्व आणि ईशान्य भारत वगळता जवळजवळ सर्वत्र आढळते.

अरावली हरित भिंत प्रकल्प:**संदर्भ:**

- जागतिक पर्यावरण दिनानिमित्त पंतप्रधानांनी अरावली हरित भिंत प्रकल्पाचा शुभारंभ केला आहे.

बदल:

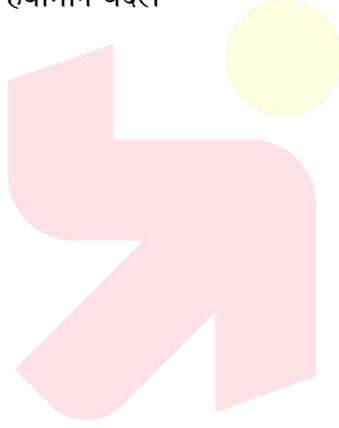
- अरावली हरित भिंत प्रकल्पाचे उद्दिष्ट हरियाणा, राजस्थान, गुजरात आणि दिल्लीतील 29 जिल्ह्यांमध्ये पसरलेला 1500 कि. मी. लांबीचा

आणि 5 कि. मी. रुंदीचा हरित पट्टा तयार करणे हे आहे.

- ते आफ्रिकेच्या हरित भिंतीपासून प्रेरित आहे.
- रियाध येथे झालेल्या संयुक्त राष्ट्रांच्या कन्व्हेंशन टू कॉम्बॅट डेझर्टिफिकेशन (यू. एन. सी. सी. डी.) च्या सी. ओ. पी. 16 मध्ये ते सादर करण्यात आले आणि 2019 मध्ये सुरू करण्यात आले.
- केंद्र आणि राज्य सरकारे, वन विभाग, संशोधन संस्था, नागरी समाज संस्था, खाजगी क्षेत्रातील संस्था आणि स्थानिक समुदाय यासारख्या बहु-हितधारक अंमलबजावणीसह हा एक केंद्रीय समन्वित उपक्रम आहे.
- नोडल मंत्रालय: पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालय (MoEFCC).

उद्देश:

- कालावधी: 2027 पर्यंतचा पहिला टप्पा, दीर्घकालीन भूप्रदेश पुनर्संचयित करण्याच्या योजनेसह.
- वाळवंटीकरणाचा सामना करणे आणि थार वाळवंटाचा पूर्वेकडे होणारा विस्तार रोखणे.
- धूळ आणि प्रदूषणाविरुद्ध हिरवा अडथळा तयार करणे.
- जैवविविधता पुनर्संचयित करणे, भूजल पुनर्भरण सुधारणे आणि हवामानातील लवचिकता वाढवणे.

PRAYAAS

MPSC- प्रीलिम्स लक्षवेध

चिनाब रेल्वे पूल-

संदर्भ:

- पंतप्रधान नरेंद्र मोदी जम्मू आणि काश्मीरमधील चिनाब रेल्वे पुलाचे उद्घाटन करणार आहेत, जो आता अधिकृतपणे जगातील सर्वात उंच रेल्वे कमान पूल आहे.

बद्दल:

- उधमपूर-श्रीनगर-बारामुल्ला रेल्वे लिंक (USBRL) हा 42 वर्षे जुना प्रकल्प पूर्ण झाला आहे, ज्याचा उद्देश काश्मीर खोऱ्याला राष्ट्रीय रेल्वे जाळ्यामध्ये समाकलित करणे हा आहे.
- हा पूल आता जगातील सर्वात उंच रेल्वे पूल आहे, ज्याची उंची आयफेल टॉवरपेक्षाही जास्त आहे.
- USBRL ची एकूण लांबी: 272 कि. मी. (उधमपूर ते बारामुल्ला)

चिनाब रेल्वे पुलाची ठळक वैशिष्ट्ये:-

- उंची: 359 मीटर (आयफेल टॉवरच्या उंचीपेक्षा).
- 1, 315 मी. लांबी.
- कालावधी: 467 मीटर (कमानीचे अंतर).
- रचना: स्टील आणि काँक्रीटची कमान.
- प्रकल्पाचा एकूण खर्च-₹46,000 कोटी

एक पेड मां के नाम 2.0

- जागतिक पर्यावरण दिनानिमित्त (5 जून) पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी नवी दिल्लीतील महावीर जयंती उद्यानात एक रोप लावून 'एक पेड मां के नाम' मोहिमेच्या दुसऱ्या टप्प्याचे उद्घाटन केले.

बद्दल:

- मूळतः 2024 मध्ये पंतप्रधान मोदी यांनी केला; दुसरा टप्पा 5 जून 2025 रोजी सुरू झाला.
- ठिकाण: महावीर जयंती उद्यान, नवी दिल्ली.
- उद्देश: प्रतीकात्मक वैयक्तिक कृतीद्वारे पर्यावरण संरक्षणाला प्रोत्साहन देणे-एखाद्याच्या आईच्या सन्मानार्थ झाड लावणे.

- उद्दिष्ट: 5 जून ते 30 सप्टेंबर 2025 या कालावधीत देशभरात 10 कोटी झाडे लावली जातील.
- संकल्पना: सांस्कृतिक भावना (मातृत्व) हवामान कृतीशी संरेखित करणे, जी जीवनाचे संगोपन आणि संरक्षणाचे प्रतीक आहे.

तथ्ये आणि पार्श्वभूमी:

- 1972 मध्ये संयुक्त राष्ट्रांच्या पर्यावरण कार्यक्रमाने (यू. एन. ई. पी.) स्थापन केलेला जागतिक पर्यावरण दिन दरवर्षी 5 जून रोजी साजरा केला जातो.
- 2025 च्या जागतिक पर्यावरण दिनाची संकल्पना आहे: "जमीन पुनर्संचयित करणे, वाळवंटीकरण आणि दुष्काळ लवचिकता".

जगातील सर्वोच्च कर्जदार:

संदर्भ:

- जागतिक आर्थिक टप्प्यातील एका मोठ्या बदलामध्ये, जर्मनीने 2024 मध्ये जपानला मागे टाकत जगातील सर्वोच्च कर्जदार देश म्हणून स्थान मिळवले आहे, ज्यामुळे जपानच्या 34 वर्षांच्या राजवटीचा अंत झाला आहे.

जपानच्या दुसऱ्या स्थानावर घसरण्याची कारणे:

- जर्मनीची वाढती चालू खात्यातील अतिरिक्त रक्कम, 2024 मध्ये €240 अब्जपर्यंत पोहोचली (~ \$250 अब्ज).
- निर्यातीपेक्षा आयातीत जास्त घट झाली, ज्यामुळे व्यापारातील अतिरिक्त वाढ झाली.
- विनिमय दराचा फायदा, युरोमध्ये जपानी येनच्या तुलनेत 5 टक्क्यांनी वाढ झाली.
- येनच्या दृष्टीने जर्मनीची परकीय मालमत्ता अधिक मौल्यवान दिसू लागली.

एनालेना बेरबॉक-

- 2 जून 2025 रोजी जर्मनीच्या माजी परराष्ट्र मंत्री एनालेना बेरबॉक यांची 80 व्या संयुक्त राष्ट्र महासभेच्या (यू. एन. जी. ए.) अध्यक्षपदी निवड झाली.
- तिची निवड संयुक्त राष्ट्रांच्या इतिहासातील एक महत्त्वपूर्ण क्षण आहे कारण ती हे पद स्वीकारणारी पश्चिम युरोपियन गटातील पहिली महिला आणि संयुक्त राष्ट्र आमसभेचे नेतृत्व करणारी एकूण पाचवी महिला ठरली आहे.

निकाराग्वा:

- मत्स्यव्यवसाय अनुदानावरील करार औपचारिकपणे स्वीकारणारा निकाराग्वा हा जागतिक व्यापार संघटनेचा 101 वा सदस्य बनून जागतिक सागरी संवर्धनाच्या प्रयत्नांना चालना दिली.
- हा मैलाचा दगड, डब्ल्यूटीओचे महासंचालक एनगोजी ओकोजो-इवेला यांच्याकडे त्याची स्वीकृती सादर करून चिन्हांकित केला आहे.

कराराची पार्श्वभूमी:-

- जून 2022 मध्ये जिनेव्हा येथे झालेल्या 12व्या डब्ल्यूटीओ मंत्रीस्तरीय परिषदेत (MC) स्वीकारण्यात आला.
- शाश्वतता आणि सागरी संसाधन संवर्धनावर लक्ष केंद्रित करणारा पहिला डब्ल्यूटीओ करार आहे.
- जागतिक मत्स्यसाठा कमी होण्याच्या मूळ कारणांपैकी एक म्हणजे हानिकारक अनुदानाकडे लक्ष वेधण्यासाठी अनेक दशकांच्या वाटाघाटीचा हा परिणाम होता.

मुख्य तरतुदी:**खालील अनुदानास बंदी.**

- बेकायदेशीर, नोंद न केलेले आणि अनियंत्रित मासेमारीसाठी (आय. यू. यू.)
- अतिरिक्त मासेमारी केलेल्या साठ्यातील मासेमारी.
- अनियंत्रित खोल समुद्रातील मासेमारी.

डब्ल्यू. टी. ओ. मत्स्य निधी तयार करतो.

- तांत्रिक आणि कायदेशीर सहाय्यासाठी
- क्षमता बांधणीतील अंमलबजावणीसाठी .

भारताने IIAS चे अध्यक्षपद मिळवले:

- 2025-2028 या कार्यकाळासाठी आंतरराष्ट्रीय प्रशासकीय विज्ञान संस्थेचे (आय. आय. ए. एस.) नेतृत्व करण्यासाठी भारताची निवड झाली आहे.
- प्रशासकीय सुधारणा आणि सार्वजनिक तक्रार विभागाचे (डी. ए. आर. पी. जी.) सचिव व्ही. श्रीनिवास हे ब्रुसेल्स येथे मुख्यालय असलेल्या आंतरराष्ट्रीय संस्थेचे नेतृत्व करतील.

आय. आय. ए. एस. बद्दल (आंतरराष्ट्रीय प्रशासकीय विज्ञान संस्था):-

- स्थापना: 1930.
- मुख्यालय: ब्रुसेल्स, बेल्जियम.
- स्वरूप: स्वतंत्र आंतरराष्ट्रीय संघटनेने सार्वजनिक प्रशासनाच्या वैज्ञानिक अभ्यासावर लक्ष केंद्रित केले.
- संयुक्त राष्ट्र सहकार्य: अधिकृतपणे संयुक्त राष्ट्रांची संस्था नाही परंतु जागतिक सार्वजनिक प्रशासन सुधारणांवर सक्रियपणे सहकार्य करते.

भारताचा प्रवास आणि विजय:-

- सदस्य: 1998 पासून (डी. ए. आर. पी. जी. द्वारे प्रतिनिधित्व केलेले).
- नामांकन: व्ही. श्रीनिवास. नोव्हेंबर 2024 मध्ये पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी नामनिर्देशित केले.
- उमेदवार समर्थन: पूर्ण खंडांमध्ये मजबूत जागतिक समर्थन.
- निवडणूक स्थळ: भारत मंडपम, नवी दिल्ली.
- अंतिम स्पर्धक: भारत विरुद्ध ऑस्ट्रिया.

संयुक्त राष्ट्र पाच अस्थायी सदस्यांची निवड करते:

- 3 जून 2025 रोजी संयुक्त राष्ट्र महासभेने बहरीन, कोलंबिया, काँगोचे लोकशाही प्रजासत्ताक (डी. आर. सी.), लाटविया आणि लायबेरिया यांना जानेवारी 2026 पासून सुरू होणाऱ्या दोन वर्षांच्या कार्यकाळासाठी संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा परिषदेचे (यू. एन. एस. सी.) अस्थायी सदस्य म्हणून निवडले.
- हे देश 15 सदस्यांच्या परिषदेत सामील होतील, जे आंतरराष्ट्रीय शांतता आणि सुरक्षा राखण्यात मध्यवर्ती

भूमिका बजावतात. लक्षणीय बाब म्हणजे, लातविया प्रथमच यु. एन. एस. सी. मध्ये काम करणार आहे, जो एक महत्त्वपूर्ण राजनैतिक टप्पा आहे.

संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा परिषदेची रचना:-

- कायमस्वरूपी सदस्य (पी5): चीन, फ्रान्स, रशिया, ब्रिटन, अमेरिका.
- अस्थायी सदस्य: 10, दोन वर्षांच्या कार्यकाळासाठी निवडले जातात.
- मागील सदस्य ज्यांचा कार्यकाळ डिसेंबर 2025 मध्ये संपतो:-अल्जेरिया, गयाना, कोरिया प्रजासत्ताक, सिएरा लिओन, स्लोव्हेनिया.
- 2024 मध्ये निवडून आलेले कायमस्वरूपी सदस्य (2026 पर्यंत काम करण्यासाठी): डेन्मार्क, ग्रीस, पाकिस्तान, पनामा, सोमालिया.

प्रादेशिक जागा वितरण (10 अस्थायी जागांपैकी):-

- आफ्रिकेसाठी 3.
- 2 आशिया-पॅसिफिकसाठी.
- 2 लॅटिन अमेरिका आणि कॅरिबियनसाठी.
- 2 पश्चिम युरोप आणि इतरांसाठी.
- पूर्व युरोपसाठी 1.

एस. महेंद्र देव :

- प्रख्यात अर्थशास्त्रज्ञ एस. महेंद्र देव यांची पंतप्रधानांच्या आर्थिक सल्लागार परिषदेचे (ईएसी-पीएम) नवे अध्यक्ष म्हणून नियुक्ती करण्यात आली आहे.
- कृषी, ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि विकास अर्थशास्त्रातील त्यांच्या व्यापक कौशल्याबद्दल ओळखले जाणारे देव त्यांच्याबरोबर सार्वजनिक धोरण आणि शैक्षणिक क्षेत्रातील अनेक दशकांचा अनुभव घेऊन आले आहेत.
- या पूर्ण वेळ नियुक्तीनंतर त्यांनी एक्सिस बँकेच्या मंडळावरील स्वतंत्र संचालक पदाचा राजीनामा दिला.
- त्यांच्या शैक्षणिक वंशावलीमध्ये दिल्ली स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्समधून अर्थशास्त्रात पीएचडी आणि येल विद्यापीठातील पोस्ट-डॉक्टरल संशोधनाचा समावेश आहे.

EAC-PM:

- पंतप्रधानांची आर्थिक सल्लागार परिषद ही पंतप्रधानांना सल्ला देण्यासाठी स्थापन केलेली एक असंवैधानिक, कायमस्वरूपी संस्था आहे.
- हे नीती आयोगाच्या चौकटीखाली काम करते, ज्यात बऱ्याचदा प्रमुख आर्थिक निर्णयांना आकार देणारी माहिती असते.
- अलीकडील प्रमुखांमध्ये सुमन बेरी, नीती आयोगाचे उपाध्यक्ष यांचा समावेश होता.

आयपीएल 2025 चा अंतिम सामना:

- इंडियन प्रीमियर लीग (आयपीएल) 2025 चा रोमांचक समारोप 3 जून 2025 रोजी रॉयल चॅलेंजर्स बंगळूरु (आरसीबी) आणि पंजाब किंग्ज (पीबीकेएस) यांच्यातील ऐतिहासिक अंतिम सामन्याने झाला.
- जगातील सर्वात मोठ्या क्रिकेट स्टेडियमपैकी एक असलेल्या अहमदाबादमधील नरेंद्र मोदी स्टेडियमवर हा सामना खेळला गेला. अनेक वर्षांच्या प्रतीक्षेनंतर, RCB ने अखेर त्यांचे पहिले आय. पी. एल. विजेतेपद पटकावले.

Award Category	Prize Money (INR)	Prize Money (USD approx.)	2025 Winner
IPL 2025 Winner	₹20 Crore	\$2.4 Million	Royal Challengers Bengaluru (RCB)
IPL 2025 Runners-up	₹13 Crore	\$1.5 Million	Punjab Kings
IPL 2025 Orange Cap	₹10 Lakh	\$12,000	Sai Sudhanshu (759 Runs in 15 Matches)
IPL 2025 Purple Cap	₹10 Lakh	\$12,000	Prasidh Krishna (25 wickets in 15 Matches)
IPL 2025 Emerging Player	₹20 Lakh	\$24,000	Sai Sudhanshu (Gujarat Titans)
IPL 2025 Most Valuable Player (MVP)	₹10 Lakh	\$12,000	Suryakumar Yadav (MI) – 320.5 points
IPL 2025 Super Striker	₹10 Lakh	\$12,000	Vaibhav Suryavanshi (RR) – 206.6
IPL 2025 Maximum Sixes	₹10 Lakh	\$12,000	Nicholas Pooran (LRD) – 40 Sixes

नॉर्वे बुद्धिबळ स्पर्धा 2025:

- मॅग्नस कार्लसनने नॉर्वे बुद्धिबळ 2025 जिंकले, जे प्रतिष्ठित स्पर्धेतील त्याचे सातवे विजेतेपद आहे. भारतीय किशोरवयीन डी. गुकेश अंतिम फेरीपर्यंत शर्यतीत होता, परंतु डावपेचांच्या चुकीमुळे तो तिसऱ्या स्थानावर घसरला.
- जवळून लढल्या गेलेल्या अंतिम फेरीत कार्लसन, गुकेश, कारुआना आणि एरिगैसी यांच्यासह जगातील काही अव्वल बुद्धिबळ प्रतिभांचे प्रदर्शन झाले.

मिस वर्ल्ड 2025:

- थायलंडच्या ओपल सुचाता चुआंगश्रीने हैदराबादमध्ये मिस वर्ल्ड 2025 जिंकली, ज्यामुळे थायलंडचा पहिला विजय ठरला. इथिओपियाची हासेट डेरेजे अदमासू उपविजेती ठरली; भारताच्या नंदिनी गुप्ताला अव्वल 8 मध्ये स्थान मिळाले नाही.
- ग्रँड फिनाले शनिवारी, 31 मे रोजी हैदराबाद, तेलंगणा येथे झाला.
- विद्यमान मिस वर्ल्ड 2024, चेक रिपब्लिकच्या क्रिस्टिना पिस्कोव्हाने तिचा मुकुट परिधान केला. विशेष म्हणजे, गेल्या भारतीय आवृत्तीपासूनचे 28 वर्षांचे अंतर मोडून, मिस वर्ल्ड स्पर्धेचे भारतात आयोजन करण्यात आलेले हे सलग दुसरे वर्ष आहे.

55 व्या चलनविषयक धोरण समितीची बैठक:**प्रमुख अद्ययावत धोरण दर कपात: -**

- रेपो दर: 50 बेसिस पॉइंट्सने (बी. पी. एस.) कमी, 6.00% वरून 5.50%.
- कारण: सी. पी. आय. चलनवाढ लक्ष्याच्या अगदी खाली असताना विकासाला पाठबळ देणे.
- 2025 मधील ही दुसरी कपात आहे, जी फेब्रुवारीपासून एकूण 100 बी. पी. एस. इतकी आहे.

समायोजित धोरण मार्गिका:-

- स्थायी ठेव सुविधा (एस. डी. एफ.) दर: 5.25% (रेपो दरापेक्षा 25 बी. पी. एस. कमी) पर्यंत कमी करणे.
- मार्जिनल स्टॅंडिंग फॅसिलिटी (MSF) दर आणि बँक दर: 5.75% (रेपो दरापेक्षा 25 बीपीएस) पर्यंत कमी करण्यात आले.

धोरणात्मक स्थितीमध्ये बदल:

- 'अनुकूल' पासून 'तटस्थ'ते कडे.
- आरबीआयने सूचित केले आहे की ते आता माहिती-आधारित दृष्टीकोन घेतला जाईल, ज्यामुळे आणखी आक्रमक दर कपातीची शक्यता कमी होईल.

PRAYAAS

सरावासाठी प्रश्न:

Question 1

Consider the following statements regarding the Enforcement Directorate (ED):

1. The Enforcement Directorate was initially established under the Ministry of Home Affairs in 1956.
2. It exercises powers under the Prevention of Money Laundering Act (PMLA), Foreign Exchange Management Act (FEMA), and Fugitive Economic Offenders Act (FEOA).
3. ED has quasi-judicial powers under PMLA to adjudicate foreign exchange violations.
4. The ED can arrest individuals and attach properties suspected to be proceeds of crime under PMLA.

Which of the above statements is/are correct?

- a) 1 and 3 only
- b) 2 and 4 only
- c) 2, 3 and 4 only
- d) 1, 2, 3 and 4

प्रश्न 1: अंमलबजावणी संचालनालय (ईडी) संबंधित खालील विधानांचा विचार करा:

1. अंमलबजावणी संचालनालयाची स्थापना सुरुवातीला 1956 मध्ये गृह मंत्रालयाच्या अंतर्गत करण्यात आली होती.
2. ते मनी लाँड्रिंग प्रतिबंधक कायदा (पीएमएलए), परकीय चलन व्यवस्थापन कायदा (फेमा) आणि फरार आर्थिक गुन्हेगार कायदा (एफईओए) अंतर्गत अधिकारांचा वापर करते.

3. ई. डी. कडे परकीय चलन उल्लंघनांचा न्यायनिवाडा करण्यासाठी पीएमएलए अंतर्गत अर्ध-न्यायिक अधिकार आहेत.
4. ई. डी. व्यक्तींना अटक करू शकते आणि पी. एम. एल. ए. अंतर्गत गुन्हाची कमाई असल्याचा संशय असलेल्या मालमत्ता जप्त करू शकते.

वरीलपैकी कोणती विधाने बरोबर आहेत/आहेत?

- a) फक्त 1 आणि 3
- b) फक्त 2 आणि 4
- c) फक्त 2,3 आणि 4
- d) 1,2,3 आणि 4

Question 2

With reference to the Chagos Islands, consider the following statements:

1. The Chagos archipelago lies in the Pacific Ocean and is administered by the United Kingdom.
2. The island of Diego Garcia, part of the Chagos Islands, hosts a major military base operated by the United States.
3. Mauritius has officially gained sovereignty over the Chagos Islands, although the U.K. retains military rights via a lease.
4. The Great Chagos Bank is one of the smallest coral atolls in the world.

Which of the above statements is/are correct?

- a) 1 and 2 only
- b) 2 and 3 only
- c) 1, 2 and 4 only
- d) 2, 3 and 4 only

प्रश्न 2: चागोस बेटांच्या संदर्भात, खालील विधानांचा विचार करा:

1. चागोस द्वीपसमूह प्रशांत महासागरात आहे आणि त्याचे प्रशासन युनायटेड किंगडमद्वारे केले जाते.
2. चागोस बेटांचा भाग असलेल्या डिएगो गार्सिया बेटावर अमेरिकेद्वारे चालवला जाणारा एक प्रमुख लष्करी तळ आहे.
3. मॉरिशसने अधिकृतपणे चागोस बेटांवर सार्वभौमत्व मिळवले आहे, जरी यू. के. ने भाडेपट्टीद्वारे लष्करी अधिकार कायम ठेवले आहेत.
4. ग्रेट चागोस बँक हा जगातील सर्वात लहान प्रवाळ बेटांपैकी एक आहे.

वरीलपैकी कोणती विधाने बरोबर आहेत/आहेत?

- a) 1 आणि 2 फक्त
- b) 2 आणि 3 फक्त
- c) 1,2 आणि 4 फक्त
- d) 2,3 आणि 4 फक्त

Question 3

Consider the following statements regarding the Census of India:

1. The first complete synchronous Census in India was conducted in 1881.
2. Census operations are carried out by the Ministry of Statistics and Programme Implementation.
3. Census is a subject under the Union List of the Seventh Schedule of the Constitution.

Which of the above statements is/are correct?

- a) 1 and 3 only
- b) 2 and 3 only
- c) 1 only
- d) 1, 2 and 3

प्रश्न 3: भारताच्या जनगणनेशी संबंधित खालील विधानांचा विचार करा:

1. भारतातील पहिली संपूर्ण समक्रमित जनगणना 1881 मध्ये करण्यात आली होती.
2. जनगणनेची कामे सांख्यिकी आणि कार्यक्रम

अंमलबजावणी मंत्रालयाद्वारे केली जातात.

3. जनगणना हा संविधानाच्या सातव्या अनुसूचीच्या केंद्रीय यादीतील एक विषय आहे.

वरीलपैकी कोणती विधाने योग्य आहेत/आहेत?

- a) फक्त 1 आणि 3
- b) फक्त 2 आणि 3
- c) फक्त 1
- d) 1,2 आणि 3

Question 4

With reference to Norway Chess 2025, consider the following statements:

1. Magnus Carlsen won the tournament, marking his seventh title in this event.
2. Indian Grandmaster D Gukesh finished second in the tournament.
3. The tournament featured top global players like Fabiano Caruana and Arjun Erigaisi.

Which of the above statements is/are correct?

- a) 1 and 3 only
- b) 1 and 2 only
- c) 2 and 3 only
- d) 1, 2 and 3

प्रश्न 4: नॉर्वे बुद्धिबळ 2025 च्या संदर्भात, खालील विधानांचा विचार करा:

1. मॅग्नस कार्लसनने ही स्पर्धा जिंकली आणि या स्पर्धेतील त्याचे हे सातवे विजेतेपद ठरले.
2. भारतीय ग्रँडमास्टर डी. गुकेशने स्पर्धेत दुसरे स्थान मिळवले.
3. या स्पर्धेत फॅबियानो कारुआना आणि अर्जुन एरिगैसी यांच्यासारखे अव्वल जागतिक खेळाडू सहभागी झाले होते.

वरीलपैकी कोणती विधाने बरोबर आहेत/आहेत?

- a) फक्त 1 आणि 3
- b) फक्त 1 आणि 2
- c) फक्त 2 आणि 3
- d) 1,2 आणि 3

Question 5

With reference to the International Institute of Administrative Sciences (IIAS), consider the following statements:

1. IIAS is an independent international association headquartered in Geneva, Switzerland focused on public administration reforms.
2. India has been a member of IIAS since 1998 and is now elected to lead the body for the 2025–2028 term.
3. V. Srinivas, Secretary of DARPG, was elected to lead the IIAS, defeating Austria at the election held in Brussels.

Which of the above statements is/are correct?

- a) 2 only
- b) 2 and 3 only
- c) 1 and 2 only
- d) 1, 2 and 3

प्रश्न 5: इंटरनॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ अॅडमिनिस्ट्रेटिव्ह सायन्सेस (आय. आय. ए. एस.) च्या संदर्भात, खालील विधानांचा विचार करा:

1. आय. आय. ए. एस. ही सार्वजनिक प्रशासन सुधारणांवर लक्ष केंद्रित करणारी, जिनिव्हा, स्वित्झर्लंड येथे मुख्यालय असलेली एक स्वतंत्र आंतरराष्ट्रीय संघटना आहे.
2. भारत 1998 पासून आय. आय. ए. एस. चा सदस्य आहे आणि आता आय. डी. 1 कार्यकाळासाठी संस्थेचे नेतृत्व करण्यासाठी निवडला गेला आहे.
3. डी. ए. आर. पी. जी. चे सचिव व्ही. श्रीनिवास, ब्रुसेल्स येथे झालेल्या निवडणुकीत ऑस्ट्रियाचा पराभव करून आय. आय. ए. एस. चे नेतृत्व करण्यासाठी निवडून आले.

वरीलपैकी कोणती विधाने बरोबर आहेत/आहेत?

- a) 2 फक्त
- b) 2 आणि 3 फक्त
- c) 1 आणि 2 फक्त
- d) 1, 2 आणि 3

PRAYAAS